

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шиминова М.А. Возмещение вреда, причиненного здоровью. — М.: Юрид. л-ра, 1972. — 276 с.
2. Самощенко И.С. Понятие правонарушения по советскому законодательству. — М.: Юрид. л-ра, 1963. — 286 с.
3. Харитонов Е.О., Васькин В.В. Возмещение вреда, понесенного при предотвращении вреда, грозящего объектам природы // Проблемы укрепления демократии, законности и правопорядка // Сб. науч. трудов. — Куйбышев, 1984. — С. 25-48.
4. Блошенко А. Гражданско-правовая ответственность государства за вред, причиненный судебными ошибками : автореф. дис. д-ра права. — Кишинэу, 2001. — 21 с.
5. Токанова А.В. Право гражданина на возмещение вреда, причиненного незаконными действиями (бездействием) органов исполнительной власти // Журнал российского права. — 2001. — № 11. — С. 98-105.
6. Нор В.Т. Имущественная ответственность за неправильные действия должностных лиц. — Львов, 1974. — 216 с.
7. Єрмоенко Г.В. Цивільно-правові засоби захисту прав осіб від неправомірних актів органів влади і управління : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 1994. — 20 с.
8. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993р. зі змінами та допов. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>

УДК 347.422

Жила О. В., к.ю.н., докторант
кафедри цивільного права НУ «ЮА»

Особенности возникновения права регрессной вимоги

Статтю присвячено дослідженню особливостей виникнення права регрессної вимоги. Зроблено висновок, що підставою виникнення права регрессної вимоги є виконання основного зобов'язання. Крім того, для виникнення права регрессної вимоги необхідною є наявність певних юридичних умов

Ключові слова: регрес, зобов'язання, юридична умова, регрес на вимога, підстава виникнення.

Статья посвящена исследованию особенностей возникновения права регрессного требования. Сделан вывод, что основанием возникновения права регрессного требования является выполнение основного обязательства. Кроме того, для возникновения права регрессного требования необходимым является наличие определенных юридических условий

Ключевые слова: регресс, обязательство, юридическое условие, регрессное требование, основание возникновения.

The article is devoted to research of the features of emergence of regress requirement. The conclusion is drawn that the features of emergence of the regress requirement is implementation of the main obligation. Besides, for emergence of the regress requirement existence of legal conditions is necessary

Keywords: regress, obligation, legal condition, regress requirement, emergence basis.

Специфіка цивільно-правових відносин допускає опосередковане виконання обов'язків, включаючи ті з них, які виникають внаслідок здійснення правопорушення і складають зміст цивільно-правової відповідальності (порука, банківська гарантія, солідарна відповідальність). В числі юридичних засобів, що забезпечують нормальну роботу механізму опосередкованого виконання обов'язків, використовується юридична конструкція регресу.

Питання, пов'язані із застосуванням норм про регрес є достатньо актуальними, про що свідчить поширення випадків звернень до суду з приводу регресних зобов'язань, що, у свою чергу, обумовлено поширенням випадків застосування правової конструкції регресу.

Дослідженню категорії регресу були присвячені праці таких вчених, як О.С. Йоффе, І.Б. Новицький, Є.А. Суханов, К.С. Юдельсон, В.Т. Смирнов та ін., проте, багато питань у цій сфері потребують уточнення. Так, недостатньо дослідженим залишається питання про особливості виникнення регресних зобов'язань, визначення, у яких випадках в особи виникає право пред'явлення регресної вимоги. Отже, метою цього дослідження є дослідження особливостей виникнення права регресної вимоги, яке реалізується в рамках регресного зобов'язання.

Питання про підставу виникнення регресного зобов'язання визначає його характер, як і будь-якого іншого зобов'язання. Підстава виникнення правовідношення визначає його динаміку, способи здійснення породжуваних ним прав та їх захисту у разі порушення, порядок припинення правовідношення [1, с. 23].

Подібно всім іншим цивільним правовідносинам, зобов'язання виникають при настанні певних юридичних фактів. Ці факти або відомі їхні сукупності й іменуються підставами виникнення зобов'язань [2, с. 26]. Частина перша ст. 11 ЦК України, котра називається «Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків», передбачає, що цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. У ч. 2 ст. 11 ЦК України вказується, що підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, передусім, є: 1) договори та інші правочини; 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; 4) інші юридичні факти.

Кожний з перерахованих у ст. 11 ЦК юридичних фактів може створювати зобов'язання або сам по собі, або в поєднанні з деякими іншими юридичними фактами (юридичний склад). У реальній дійсності частіше має місце комплекс фактів, складні юридичні факти, тобто такі фактичні обставини, які складаються з декількох юридично значущих обставин [3, с. 54].

Регресна вимога не має строго визначеної законом підстави (точніше фактичного складу) виникнення подібно тому, як це має місце в зобов'язаннях з договорів, з делікту або з безпідставного збагачення. Це, однак, не означає невизначеності розглянутого відношення. Стосовно до окремих конкретних зобов'язань є спеціальні норми, що визначають право регресу. В одних випадках це прямо виражено в самій нормі, що регулює відповідні зобов'язання [4, с. 66].

У літературі часто вказують, що характерним для регресного зобов'язання є те, що хоча основні правовідносини можуть впливати з різних підстав (закон, договір і ін.), регресне ж зобов'язання є зобов'язанням *ex lege*. Воно базується безпосередньо на вимозі закону. Закон є єдиною підставою виникнення регресного зобов'язання.

М.І. Бару відмічав, що визначення регресного зобов'язання як зобов'язання *ex lege* має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення. Регесне зобов'язання виникає, а отже, регресна вимога може бути пред'явленою лише при наявності фактичного складу, з яким закон безпосередньо зв'язує виникнення прав і обов'язків по регресному зобов'язанню [5, с. 8].

Цієї ж думки дотримувався І.Б. Новицький, що право регресу не надається ні

судом, ні іншим яким-небудь органом, що розглядає спір про основну вимогу, з якого згодом може випливати регресну вимогу. Відсутність вказівки в рішенні суду на основну вимогу (про надання права регресу) не перешкоджає регредієнту висунути вимогу до регресату, так само як і наявність такої вказівки, але при відсутності фактичного складу для регресної вимоги, не створює права регресу [6, с. 49].

Однак, вважати закон підставою виникнення зобов'язання невірно, закон може виступати передумовою виникнення відповідних відносин, а не їх підставою. Підставою регресних зобов'язань є факти вказані у ст. 11 ЦК України. Тому нашою задачею є аналіз, які з цих підстав можуть породити регресне зобов'язання.

Договір не може бути підставою виникнення регресного зобов'язання, оскільки право регресу виникає тільки у випадках вказаних у законі, серед яких договір не вказується. Право регресу хоч і впливає з основного зобов'язання, яким може бути і договір, але цим договором право регресу не встановлюється. Якщо закон у відповідних відносинах не передбачає регрес, то навіть пряма вказівка у договорі про право регресу таке право не надасть.

Для відповіді на поставлене питання, зауважимо, що регресне правовідношення є наслідком сингулярного (часткового) правонаступництва, тобто правонаступництва в окремих правах або обов'язках.

Правонаступництво – це перехід суб'єктивного права (у широкому змісті – також правового обов'язку) від однієї особи (праводателя) до іншої (правонаступника) у порядку похідного правонабуття (у відповідних випадках – похідного набуття правового обов'язку). При переході суб'єктивного права від праводателя до правонаступника відбувається заміна активного суб'єкта в змінюваних правовідносинах. При переході цивільно-правового обов'язку від первісного боржника до його правонаступника має місце зміна пасивного суб'єкта в правовідносинах. У тому й іншому випадках основна юридична характеристика перехідного права або перехідного обов'язку залишається без зміни.

Таким чином, правонаступництво є похідним набуттям суб'єктивного права або цивільно-правового обов'язку. Ознакою, що характеризує таке правонабуття на відміну від первісного правонабуття є зв'язок між придбаним правом або обов'язком і первісними правовідносинами. «Нове» правовідношення «виникає» тому, що існували первісні правовідносини. Саме тому таке правонаступництво називається транслятивним, тобто таким, що переносить права й обов'язки [7, с. 8].

Регресна вимога - як різновид зворотних вимог - припускає існування якогось іншого зобов'язання, виконання якого й породжує (на підставі спеціальної норми закону або волі осіб, що беруть участь у правовідносинах) право регресу [6, с. 31].

Регресне зобов'язання похідне від іншого в сенсі виникнення його на основі іншого зобов'язання. Регрес припускає наявність зобов'язального відношення (основного), за яким перша особа зобов'язана сплатити відому суму (або передати інші цінності) іншій особі внаслідок того, що якась третя особа не виконала свого зобов'язання перед першою особою або взагалі своїм винним поведінням поставила першу особу в необхідність здійснити платіж другій особі. Факт платежу за цим основним зобов'язанням породжує нове (похідне від нього) зобов'язання між першою й третьою особами.

Для основного зобов'язання у літературі запропонована специфічна назва. Так, його запроновано називати прорегресом: «под прогрессным обязательством или прогрессом в литературе понимается то основное обязательство (или прямое),

исполнение которого и порождает регрессное» [8, с. 196].

Це останнє зобов'язання і є регресним. Зв'язок регресного зобов'язання з основним може мати й інший характер: перша особа в силу зобов'язального відношення із другою особою (основне зобов'язання) одержує від цієї другої особи відому суму, що (у силу існуючих між першою й третьою особою правовідносин) належить третій особі. Факт платежу по цьому основному зобов'язанню (між першою й другою особою) породжує похідне (регресне) зобов'язання між третьою й першою особою. Таким чином, регресна вимога пред'являється не до того, за кого було сплачено, або не тим, хто здійснив платіж [6, с. 90].

Виникнення регресної вимоги обумовлено наявністю основної вимоги [9, с. 67]. Такий характер регресного зобов'язання визначає й момент його виникнення.

При цьому, момент виникнення правовідношення не слід плутати з моментом, що визначає час виконання юридичних обов'язків, покладених на суб'єкта. Здійснення прав і виконання обов'язків може бути відстроченим на визначений, а іноді й невизначений строк [3, с. 76].

Регресне зобов'язання може виникнути тільки після виконання основного зобов'язання. Наявність основного зобов'язання є передумовою права регресу, а підставою права регресу є саме виконання основного зобов'язання. Тому невірне твердження І.Б. Новицького про сполучення в регресній вимозі двох правовідносин [6, с. 21] (основного та регресного). Адже, одне з них, а саме регресне, виникає із припиненням іншого. Регресна вимога похідна від якогось іншого, основного зобов'язання. Але це основне зобов'язання, залишаючись одним з юридичних фактів, що лежать у підставі виникнення регресної вимоги, не включається в його зміст.

Для регресної вимоги, як і всякого зобов'язання, характерна наявність двох сторін, але для його виникнення необхідно, щоб принаймні одна з його сторін була зв'язана певними правовідносинами з якоюсь третьою стороною. У самому ж регресному зобов'язанні беруть участь лише дві сторони. Вимога кредитора по регресному зобов'язанню (регредієнта) лише опирається на його виконання третій особі, за рахунок боржника (регресата) або виконання, хоча й у своєму зобов'язанні, але з вини регресата. При цьому положення регредієнта як суб'єкта регресної вимоги характеризується тим, що він перш, ніж стати кредитором, був боржником або виступав у якості такого по основному зобов'язанню, виконання якого й породило регресне.

Такий характер регресного зобов'язання має вирішальне значення для з'ясування поняття, змісту, підстав виникнення й обсягу регресних вимог у конкретних випадках їхнього застосування [4, с. 65].

Момент виникнення регресного зобов'язання, а саме виконання основного зобов'язання, важливий і тому, що від цього моменту залежить момент, з якого можливо пред'являти регресний позов (власне пред'являти його можна і раніше, але він не буде задоволений).

Тому навіть визнання судовим рішенням за відповідачем по основному зобов'язанню права регресу до третьої особи не породжує виникнення в нього (відповідача) вимоги до цієї третьої особи. Така вимога не може бути здійснена, а позов не може бути пред'явлений раніше, ніж буде зроблений платіж по основному зобов'язанню, тому що в протилежному випадку в регредієнта немає збитку, що підлягає відшкодуванню в порядку регресу за рахунок третьої особи [4, с. 65].

Таким чином, основною підставою виникнення регресного зобов'язання є: виконання

обов'язку за третю особу. Але це не єдина підстава виникнення регресного зобов'язання. Як вірно вказує В.Т. Смирнов, у літературі часто право регресу пов'язується з виконанням зобов'язань однією особою лише за іншу. Тим часом регресні вимоги нерідко виникають при виконанні не тільки «чужого» (за іншу особу), але й «свого» зобов'язання, виникнення якого, однак, обумовлено дією іншої особи [4, с. 69].

До таких випадків відносяться, зокрема, пред'явлення позовів страхувальниками в порядку регресу.

У страхових відносинах регресні вимоги виникають не при виконанні «чужого» (за іншу особу), а й «свого» зобов'язання, виникнення якого, однак, обумовлено дією іншої особи.

Пред'явлення позовів страховиків в порядку регресу передбачає, що страхувальник виконав свій обов'язок у основному зобов'язанні, але законом йому надане право вимоги сплаченого, оскільки виникнення зобов'язання обумовлено дією іншої особи – страхувальника, який не дотримався відповідних правил вказаних у законі. Закон не може пройти повз цих порушень, навіть у випадку, якщо особа застрахувала свою відповідальність, наприклад, якщо ДТП сталося внаслідок навмисного заподіяння шкоди чи перебування у стані алкогольного сп'яніння.

При визначенні моменту виникнення права регресної вимоги слід також звернути увагу на необхідність розрізняти поняття регресу та суброгації. У літературі обґрунтовано відносять перехід прав вимоги до страховика у відповідності до ст. 993 ЦК України до випадків не регресу, а саме суброгації. Перехід права вимоги від страхователя до страховика у раніше чинному страховому законодавстві здійснювалось за допомогою регресу. Сьогодні ж такий перехід права не слід змішувати з регресною вимогою, що виникає в третій особі після виконання нею зобов'язання. На відміну від суброгації (ї від заміни кредитора у зобов'язанні в цілому), регрес є наслідком припинення зобов'язання (через його виконання), а не заміни кредитора.

Багато авторів уживають термін «регрес», описуючи модель суброгації [10, 11], і навпаки. Більшість фахівців у страхуванні право вимоги страховика до особи, відповідальної за заподіяння збитків страхувальникові або вигодонабувачу, називають регресом. Та й у судовій практиці є приклади, коли суди розглядають таке право як регресне, у зв'язку із чим виносяться помилкові судові рішення.

Дійсно, у ЦК України 1963 року містилося положення про право вимоги страховика до особи, відповідальної за збитки, відшкодовані за договором страхування. Дане право вимоги не розглядалося як суброгація, а виділялося в якості регресної вимоги, що виникала як похідна від основного зобов'язання. Так, І.Б. Новицький перехід відповідного права вимоги до боржників до Держстраху називав прикладом справжньої регресної вимоги [6, с. 19].

Деякі вчені і тепер називають суброгацію видом регресу. Так, Е. Гендзахдзе й Т. Март'янова вказували, що ...право страховика на відшкодування за страхову виплату ґрунтується на загальному положенні цивільного законодавства про те, що особа, що відшкодувала заподіяну іншою особою шкоду, має право зворотної вимоги (регресу) до цієї особи... страховик одержує право на заміщення страхувальника або вигодонабувача в його домаганні до третьої особи, право стати на місце іншої особи відносно вимог до якої-небудь третьої особи. Така вимога є суброгацією, тобто особливим видом регресної вимоги [12, с. 31].

Але більшість цивілістів все ж таки розрізняють різні механізми зворотної вимоги:

регрес і суброгацію. Різниця між регресом і суброгацією принципова. Сутнісна відмінність полягає в тому, що регрес припускає існування двох зобов'язань: перше – основне (головне), що виконує третя особа, і друге – виникаюче на основі, у зв'язку з виконанням першого, похідне (регресне) зобов'язання. Такий характер регресного зобов'язання обумовлює і момент його виникнення: тільки після виконання якогось іншого зобов'язання.

При суброгації ж, у чому й складається суть зміни осіб у зобов'язанні, існує одне єдине (воно ж первісне) зобов'язання, з якого страхувальник, що одержав страхове відшкодування вибуває, а на його місце встає страховик, що виплатив це відшкодування. І при регресі, і при суброгації кредитор втрачає право вимоги до боржника. Але при регресі це відбувається тому, що виникає зовсім інше самостійне зобов'язання зі своїми сторонами, де те зобов'язання, у якому кредитор був стороною, виступає лише передумовою виникнення нового права. При суброгації кредитор («первісний кредитор») вибуває із зобов'язання й на його місце стає особа, що виконала на його користь, тобто відбувається правонаступництво.

Таким чином, виникнення права регресної вимоги пов'язується з виконанням основного зобов'язання, за загальним правилом, виконанням обов'язку за третю особу. Проте для виникнення права регресу необхідний не лише факт виконання основного зобов'язання, але й наявність юридичних умов виникнення регресного зобов'язання, що буде предметом наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агарков М.М. Обязательства по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков // Уч. труды ВИЮН. – Вып. 3. – 1940. – 117 с.
2. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1975. – 513 с.
3. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1958. – 481 с.
4. Смирнов В.Т. К понятию регрессных обязательств / В. Т. Смирнов // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 62-73.
5. Бару М.И. Регрессные обязательства в трудовом праве / М.И. Бару – М., 1962. – 386 с.
6. Новицкий И.Б. Регрессные обязательства между социалистическими хозяйственными организациями / И.Б. Новицкий. – М.: Юр. лит., 1952. – 298 с.
7. Черепахин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву / Б.Б. Черепахин. - М., 1962. – 374 с.
8. Басин Ю.Г. Об ответственности за нарушение коммерческого обязательства по законодательству Республики Казахстан // Проблемы современного гражданского права: Сб. статей. - М., 2000. - С. 192-198.
9. Спишиак Я. Регресс в отношениях социалистических организаций / Я. Спишиак // Советское государство и право. – 1958. - № II. - С 63-68.
10. Ефимова Л. Страхование как способ обеспечения обязательств по кредитному договору / Л. Ефимова // Хозяйство и право. - 1994. - № 7. - С. 87-94.
11. Федосов С. Договор страхования ответственности заемщика за непогашение кредита / С. Федосов // Хозяйство и право. - 1995. - № 2. - С. 109-115.
12. Гендзехадзе Е., Мартынова Т. Страхование ответственности риска непогашения кредита / Е. Гендзехадзе, Т. Мартынова // Закон. - 1994. - № 4. - С.28-34.